GEMEENTE EIJSDEN

Inhoudsopgave

1. Inleiding

2. Bodemgesteldheid

3. Grondgebruik
   - 3.1 Agrarisch
   - 3.2 Niet-agrarisch

4. Infrastructuur
   - 4.1 Wegen
   - 4.2 Waterlopen
   - 4.3 Spoorlijnen en tramlijnen

5. De gemeente Eijsden
   - 5.1 Eijsden
   - 5.2 Gronsveld
   - 5.3 Rijckholt
   - 5.4 Mesch

6. Conclusie

Literatuurlijst

Kaartmateriaal

Eijsden

1. Inleiding

1.1 Gemeente Eijsden
p.a. Breusterstraat 27
6245 EH Eijsden
Provincie Limburg
Inventarisatiegebied Zuid-Limburg
Aantal inwoners: 10.987 (16-5-1988)
Oppervlakte: 21,90 km2 (16-5-1988)
Onderdelen: Breust, Eijsden, Gronsveld (gedeeltelijk bij Eijsden en gedeeltelijk bij Margraten), Hoog-Caestert, Laag-Caestert, Mariadorp, Mesch, Oost-Maarland, Rijckholt, Withuis.

1.2 De zuidelijke en westelijke begrenzing van de gemeente Eijsden wordt gevormd door de rijksgrens Nederland-België. Aan de noordzijde is de gemeente Maastricht gesitueerd. De oostgrens wordt gevormd door de gemeente Margraten.
Het grondgebied van de huidige gemeente Eijsden was rond 1850 verdeeld tussen de gemeente Eijsden, Mesch, Rijckholt en Gronsveld. Rond 1940 bestond die situatie onveranderd.
In het kader van de inventarisatiewerkzaamheden is de kern Gronsveld in zijn geheel bij de gemeente Eijsden getrokken. De oude kern van Eijsden is aangewezen als beschermd dorpsgezicht.

2. Bodemgesteldheid

2.1 De gemeente Eijsden is gesitueerd, op de oostelijke Maasoever, in de zuidelijke Maasvallei, die gekenmerkt wordt door een golvend reliëf. Het grondvlak loop vanaf de rivier zeer geleidelijk op. De kernen liggen enigszins verhoogd boven hun omgeving.
De bodemstrook langs de oever is bedekt met jonge rivierklei. Iets meer naar het oosten wordt oude rivierklei aangetroffen. Daarbuiten is het gebied grotendeels bedekt met een lösslaag. De oorspronkelijke structuur van landschapselementen van poelen en heggen is grotendeels uiteengevallen en ten dele verdwenen. Vooral de heggenstructuur in het dal van de Voer is sterk gereduceerd.

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch

De gemeente Eijsden is van oudsher een gemeente met een overheersend agrarisch karakter, waarin voornamelijk gemengde landbouw wordt bedreven.
De oevers langs de Maas en in het beekdal van de Voer zijn in gebruik als weilanden. De hoger gelegen, met löss bedekte bodem wordt als bouwland gebruikt.
Rond 1850 werden overwegend tarwe, haver en rogge verbouwd. Rond de eeuwwisseling vond een accentverschuiving in de richting van veeteelt plaats. In en rond de kernen Eijsden en Gronsveld ging met name de varkenshouderij een belangrijke rol spelen. Daarnaast werd het areaal akkerland in toenemende mate gebruikt voor de fruitteelt. Dientengevolge ontstonden de hoogstamboomgaarden, die een belangrijk element in het aanzien van de gemeente vormen.
In en rond Gronsveld hield men zich intensief bezig met het verbouwen van aardappelen. Dit gewas werd voor eigen consumptie gebruikt en daarnaast, in samenhang met het toenemende belang van de veehouderij, als veevoeders.
In de periode 1850-1940 traden nauwelijks veranderingen op in het beeld, zoals dat in het voorgaande geschetst werd. De bedrijven zijn nog steeds voornamelijk in de kernen gevestigd. In veel gevallen zijn, overeenkomstig de oorspronkelijke situatie de kavels klein, zijn er veel kavels per bedrijf en sterk verspreid liggende kavels.

3.2 Niet-agrarisch

Delfstoffen

Sedert het einde van de negentiende eeuw werd grint uit het Maasdal opgebaggerd. In de loop der jaren kreeg de winning steeds meer een grootschalig karakter. Tegenwoordig bevindt zich tussen Maastricht en Eijsden een belangrijk grintwinningsgebied.

Industrie

De belangrijkste industriële ontwikkeling in de periode 1850-1940 was de vestiging van de Nederlandse Zinkwit Maatschappij, in het jaar 1871, ten zuid-oosten van de oude dorpskern van Eijsden. Het bedrijf koos voor een locatie in de nabijheid van het station en de spoorlijn Luik-Maastricht. Daarnaast had de kern Eijsden tegen het einde van de negentiende eeuw een zuivelfabriek, gelegen aan de huidige Breusterstraat.
De kern Gronsveld had, naast het station gesitueerd, een belangrijke fruitveiling.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

Rond 1850 bestond het wegennet binnen de gemeente Eijsden voornamelijk uit, min of meer primitieve, interlocale verbindingen. De gemeente werd van zuid naar noord doorkruist door de weg vanuit Luik naar Maastricht, aangelegd in 1829.
In de jaren tussen 1850 en 1940 vond verbetering van het wegennet voornamelijk plaats in de vorm van verharding en verbreding van bestaande wegen.

4.2 Waterlopen

De westelijke begrenzing van de gemeente Eijsden wordt gevormd door de rivier de Maas. Zuidelijk van de kern Eijsden ligt de mond van de Voerbeek, die de gemeente van west naar oost doorkruist. Een andere zijstroom van de Maas is de Zeep, die de gemeente zuidelijk van de kern Gronsveld van west naar oost doorstroomt.
Afwatering geschiedt op natuurlijke wijze.

4.3 Spoorlijnen en tramlijnen

In het jaar 1861 kwam de spoorlijn Maastricht-Luik gereed. Het tracé was gelegen op de oostelijke Maasoever. De lijn kwam zuidelijk van Hoog-Caestert de gemeente binnen, passeerde de kernen Eijsden en Breust aan de oostzijde en vervolgde haar weg tussen Oost en Maarland, langs de westzijde van Gronsveld in noordelijke richting.

5. De gemeente Eijsden

5.1 Eijsden

De kern Eijsden ontstond als nederzetting bij een doorwaadbare plaats aan de Maas, de rivier die, als een handelsroute, een belangrijke rol speelde in de ontwikkeling van het dorp. Met name in de zeventiende en achttiende eeuw nam, als gevolg van de bloeiende handelssector, de bewoningsintensiviteit toe. Eijsden kreeg de vorm van een compact Maasdorp met een enigszins stedelijk aandoend karakter, waarin een aanzienlijke bedrijvigheid op het gebied van nijverheid en vroege industrie heerste. Mede door de vestiging van een grote groep Joden en gestimuleerd door een gunstig fiscaal klimaat ontwikkelde de kern zich tot een centrum van detailhandel. Daarnaast waren scheepvaart, visserij en het heffen van tol belangrijke bronnen van inkomsten.

Aan deze voorspoed kwam in de eerste helft van de negentiende eeuw een einde. Door de scheiding van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in de jaren 1830-1839 verloor Eijsden, met destijds ongeveer 940 inwoners, het achterland. Keerpunt ten goede was de reeds eerder vermelde aanleg van de spoorlijn Maastricht-Luik en de daarop volgende komst van de Nederlandse Zinkwit Maatschappij.
Rond 1850, de toenmalige gemeente Eijsden had 1.588 inwoners, bestond de kern Eijsden uit compacte bebouwing langs twee parallel aan de Maas verlopende straten en langs de tussen deze straten gesitueerde verbindingswegen. In 1899 bedroeg het inwonertal 2.353, in 1909 was het gegroeid tot 2.709. In de periode 1850-1940 onderging het dorp aanzienlijke uitbreidingen. Nieuwe bebouwing ontstond voornamelijk in de ruimte tussen oude kern en spoorlijn en in de directe omgeving van het station.
Speciale aandacht dient besteed te worden aan een, in opdracht van de Nederlandse Zinkwit Maatschappij gebouwde, opmerkelijk uitbreiding van de kern Eijsden. Op enige afstand oostelijk van het dorp werden vierentwintig huizen van de tuinwijkachtige kolonie Mariadorp gebouwd. In 1916 werd de wijk vergroot tot zevenentachtig woonhuizen. De kolonie kreeg de vorm van zeven parallel lopende straten. Vanuit Mariadorp naar de Zinkwitfabriek werd voor de arbeiders een speciale weg, de Pisartlaan, aangelegd.
In het jaar 1935 had de gemeente Eijsden 3.768 inwoners.

Behalve de kern Eijsden bevatte de gemeente Eijsden in de periode 1850-1940 ook de kernen Hoog- en Laag Caestert, Withuis, Breust, Oost en Maarland.
Het agrarische dorpje Breust maakte rond 1850 feitelijk al deel uit van de bebouwing van de kern Eijsden. Rond 1940 waren beide kernen geheel tot één versmolten. Hoog- en Laag Caestert waren rond 1850 agrarische kernen van geringe omvang, gelegen ten zuiden van Eijsden. In 1935 was Hoog Caestert geheel opgegaan in de nieuwe bebouwing rond spoorlijn en Zinkwitfabriek. Laag Caestert daarentegen groeide nauwelijks en bewaarde afstand tot

Eijsden.
De kern Withuis is een nederzetting bij de Nederlands-Belgische rijksgrens, ontstaan bij een plaats waar tol werd geheven op de weg Luik-Maastricht. De bebouwing van Withuis groeide tussen 1850 en 1940 slechts in zeer geringe mate. De lineaire structuur bleef volledig gehandhaafd.
De lineaire nederzettingen Oost en Maarland, gelegen ten noorden van Eijsden, hebben een uitgesproken agrarisch karakter. Rond 1850 waren de kernen duidelijk op enige afstand van elkaar gesitueerd. Tussen de dorpen liep de spoorlijn Luik-Maastricht.
Oost en Maarland ondergingen in de periode 1850-1940 slechts geringe groei, met name langs de weg die beide dorpen verbond.

5.2 Gronsveld

De gemeente Gronsveld bevatte tussen 1850 en 1940 de kernen Gronsveld, Eckelrade, Honthem en Heugem. Eckelrade en Honthem behoren nu tot de gemeente Margraten, terwijl Heugem tot de gemeente Maastricht behoort. Derhalve zal in het kader van deze gemeentebeschrijving uitsluitend aandacht worden besteed aan de kern Gronsveld.
Het dorp Gronsveld, van vroeg-middeleeuwse oorsprong dankt de langgerekte vorm aan de ligging op een terrasrand. Het oudste deel van de kern wordt gevormd door een rij huizen en boerderijen aan de oostzijde van de weg op de grens van hoog gelegen akkers en de lager gelegen graslanden.
De Tranchotkaart toont dat de lineaire structuur van de kern in het begin van de negentiende eeuw nog volledig gehandhaafd was. De bebouwing bestond uit een aantal panden, voornamelijk boerderijen, langs de weg Maastricht-Luik. Het inwonertal van de toenmalige gemeente bedroeg ongeveer 1.500.
De aanleg van de spoorlijn Maastricht-Luik en de bouw van een station westelijk van de kern Gronsveld was het startpunt voor een verandering in de structuur van het dorp. Langs de weg vanuit de oude kern naar het station ontstond, in relatief geringe mate, nieuwe bebouwing. De ruimte tussen kern en spoorlijn werd echter niet geheel opgevuld, zodat het station, de fruitveiling en enkele daarbij gebouwde panden een geïsoleerde ligging behielden.
In 1899 had de gemeente Gronsveld 2.041 inwoners. In 1909 was het aantal gegroeid tot 2.212.

5.3 Rijckholt

De zuidelijk van Gronsveld gesitueerde kern Rijckholt ontstond eveneens als lineaire nederzetting langs de weg Maastricht-Luik. Het dorp heeft vanouds een overwegend agrarisch karakter. In de periode 1850-1940 groeiden de kernen Rijckholt en Gronsveld, door middel van lineaire uitbreidingen, naar elkaar toe.
Het inwonertal van Rijckholt bedroeg in 1850 225 inwoners. Dit getal vertoonde tussen 1850 en 1940 slechts geringe schommelingen.

5.4 Mesch

De voormalige zelfstandige gemeente Mesch bevatte de kernen Mesch, Meschermolen en Mescherheide. De kern Mesch bestaat uit lintbebouwing in de buurt van de Voerbeek. De kern Meschermolen ligt in het directe verlengde van de bebouwing die Mesch vormt. Mescherheide bestaat slechts uit enkele panden, gelegen langs de weg vanuit Mesch naar St. Geertruid. De bebouwing in de kernen heeft een vrijwel uitsluitend agrarisch karakter. In de periode 1850-1940 werden de kernen nauwelijks uitgebreid of veranderd. Het inwonertal schommelde gedurende deze periode rond 250.

Na 1945 werden de kernen binnen de huidige gemeente Eijsden in aanzienlijke mate uitgebreid, voornamelijk in de vorm van woonwijken. Het meeste werd gebouwd in de kern Eijsden. De aanleg van het wegvak Maastricht-Luik via Eijsden in de internationale autosnelweg E-9 zorgde voor de ontsluiting van de gemeente.

6. Conclusie

6.1 Naar aanleiding van het verrichte veldwerk dienen omtrent de gemeente Eijsden de volgende opmerkingen de gemeentebeschrijving af te ronden.
Op grond van de specifiek plaatselijke ontwikkelingen, met name op het gebied van de verbeteringen in de infrastructuur en de directe gevolgen daarvan, werd aan de volgende gebieden een bijzondere kwalificatie verleend (voor de ligging zie bijgaande kaart):

1. In de kern Breust-Eijsden de directe omgeving van het station en de eveneens dichtbij de spoorlijn gelegen Prins Hendrikstraat. Het betreft een plein en een straat die ontstonden na de aanleg van de spoorlijn Maastricht-Luik in 1861. De bebouwing rond het station bestaat voornamelijk uit grote, prestigieuze panden uit de periode rond 1900.
Langs de Prins Hendrikstraat liggen naast een aantal villa's, gebouwd tegen het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw, ook enige fraaie panden uit de jaren 1930.
2. Mariadorp en de Nederlandse Zinkwit Maatschappij.
De vestiging van de Zinkwitfabriek, in het jaar 1917, in Eijsden was een direct gevolg van de aanleg van de spoorlijn. De fabriek werd dan ook naast deze spoorlijn gebouwd.
Mariadorp en de vanuit de fabriek naar het dorp lopende Pisartlaan ontstonden in de jaren tussen 1913-1916. De tuindorpachtige kolonie is van groot belang aangezien het buiten de mijnstreek het enige Zuid-Limburgse voorbeeld is van een fabrieksdorp dat afgelegen ligt ten opzichte van de oorspronkelijke kern.

Als opmerkelijk kan gekenschetst worden het feit dat een aanzienlijk deel van de ontwerpen voor gebouwen binnen de gemeente Eijsden het werk zijn geweest van Belgische architecten, vooral afkomstig uit Luik en Visé. Aan de architectuur van de gebouwen zijn de Belgische invloeden duidelijk zichtbaar met name bij de meer representatieve woonhuizen. Dit uit zich met name in het tot in de jaren '20 doorlopende gebruik van traditionele ornamentering, terwijl dat in de Nederlandse architectuur al verleden tijd was.

3. In de kernen Gronsveld en Rijckholt is de rijksweg Maastricht-Luik en de daarlangs ontstane bebouwing aangeduid als bijzonder gebied. Ofschoon ook voor 1850 al bebouwing langs deze weg aanwezig was, is duidelijk geworden dat in de periode 1850-1940 zeer veel panden, vooral boerderijen, gebouwd zijn, vooral tussen Gronsveld en Rijckholt. De aanwezigheid van een fruitveiling in Gronsveld is verklaarbaar door het grote aantal boerderijen met boomgaarden.

Een interessant deel van Gronsveld, dat zeker vermeld dient te worden, is het plein waaraan het voormalige station en de veilinghallen zijn gelegen. Het plein is buiten de dorpskern gelegen en ofschoon er een weg

naartoe loopt, is aansluiting bij de oude dorpskern nooit tot stand gekomen. De zojuist genoemde weg kent enkele weinig bijzondere huizen uit de periode 1850-1940, met daarnaast enige zeer recente invullingen.

Tot slot moet de aandacht gevestigd worden op een in de inventarisatie opgenomen woonwijk in Oost-Maarland, gebouwd in 1948. De woningen aan de Kloppenbergweg en aan de Putstraat werden in opdracht van de gemeente gebouwd en vormen binnen de agrarische gemeenschap Oost-Maarland een opmerkelijke woninggroep.

Literatuurlijst

1. R. Dijksterhuis, Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland. Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw 1840-1950, Delft 1984.
2. Dr. J.L.M. Hartmann, De reconstructie van een middeleeuws landschap. Nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Breust-Eijsden bij Maastricht 16e-19e eeuw, Assen/Maastricht 1986.
3. C.A. Huygen, "Eijsden geïnventariseerd", in De Bronk, jrg. 9 afl. 1, september 1961 pp. 24-25.
4. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Limburg, Maasbree 1981.
5. Ph. van der Maelen, Dictionnaire géographique du Limbourg, Assen 1978.
6. Drs. R. Philips, "Enige notities omtrent de industriële ontwikkeling van Limburg in de negentiende eeuw", in Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg, Jaarboek Sociaal Historisch Centrum voor Limburg III (1956) pp. 3-363.
7. Drs. J.F.R. Philips, Drs. J.C.G.M. Jansen, Drs. Th.J.A.H.Claessens, Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914, Assen 1965.
8. J. Renes, De geschiedenis van het Zuid Limburgse cultuurlandschap, Assen/Maastricht 1988.
9. Drs. A. Smeets, Negentig jaren zinkwitindustrie in Nederland 1870-1960, Maastricht 1961.
10. Drs. J.C.J.M. Starmans, Inventarisatie industriële archeologie Limburg. Onroerende objecten, Maastricht 1988. Niet gepubliceerd.
11. Drs. A. Steegh, Monumenten atlas van Nederland, 1100 Historische Nederzettingen in kaart, Zutphen 1985.
12. Bestemmingsplan Buitengebied gemeente Eijsden 1978-1980.
13. Lijst van Nederlandse gemeenten, 's-Gravenhage 1988.
14. Provincie Limburg, Streekplan Zuid-Limburg. Toelichting deel 2, 1987.
15. Stads- en dorpsgezichten in Limburg. Provinciale planologische dienst in Limburg, 1984.
16. Streekplan Zuid-Limburg. 3 Dln. S.L. 1987.
17. Molens in Limburg. Bijlage, behorende bij het verslag over de toestand der waterstaatwerken C.A. onder toezicht van de provincie Limburg over het jaar 1957, Maastricht 1957.
18. J.Th.M. de Win, Kastelen in Limburg, Hoensbroek 1975.

Kaartmateriaal

1. Tranchotkaart nr. 83 Maastricht 1803-1820
   1:25.000
2. Kaarten uit J. Kuyper, Gemeente-atlas van Limburg
   - Eijsden 1867 1:50.000
   - Gronsveld 1866 1:50.000
   - Rijckholt 1868 1:20.000
   - Mesch 1866 1:25.000
3. Topografische kaart Eijsden 1935
   1:25.000
4. Topografische kaart nr. 61 Eijsden 1975
   1:10.000

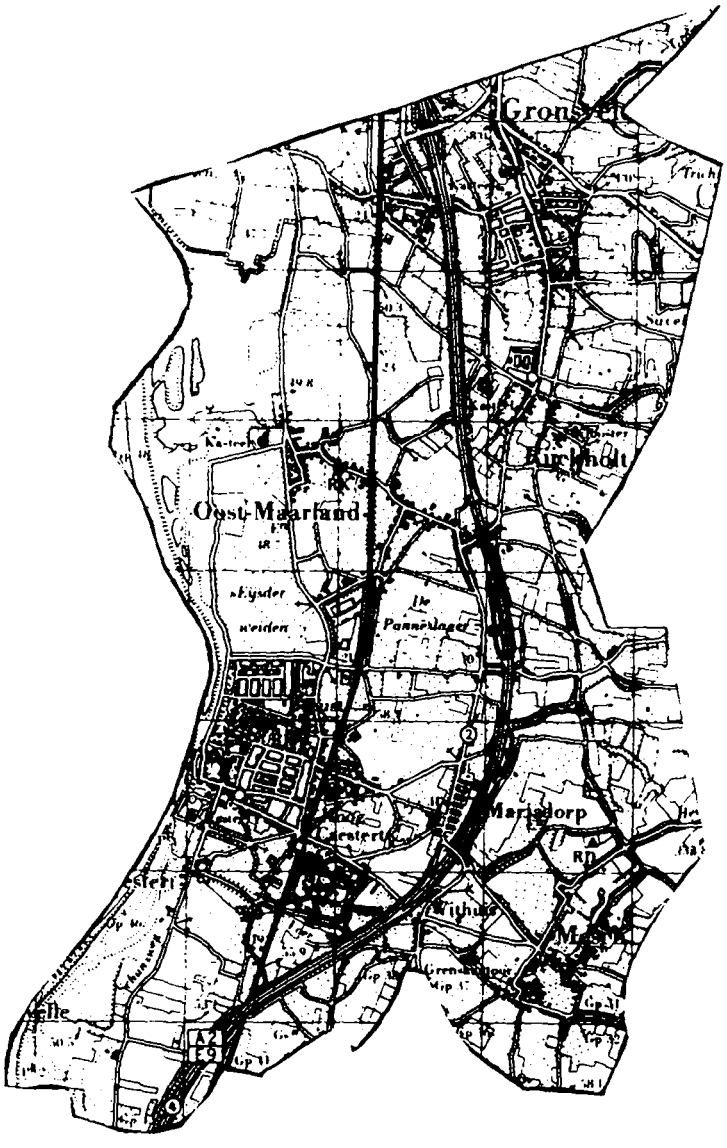
Oost-Maarland
Mariadorp

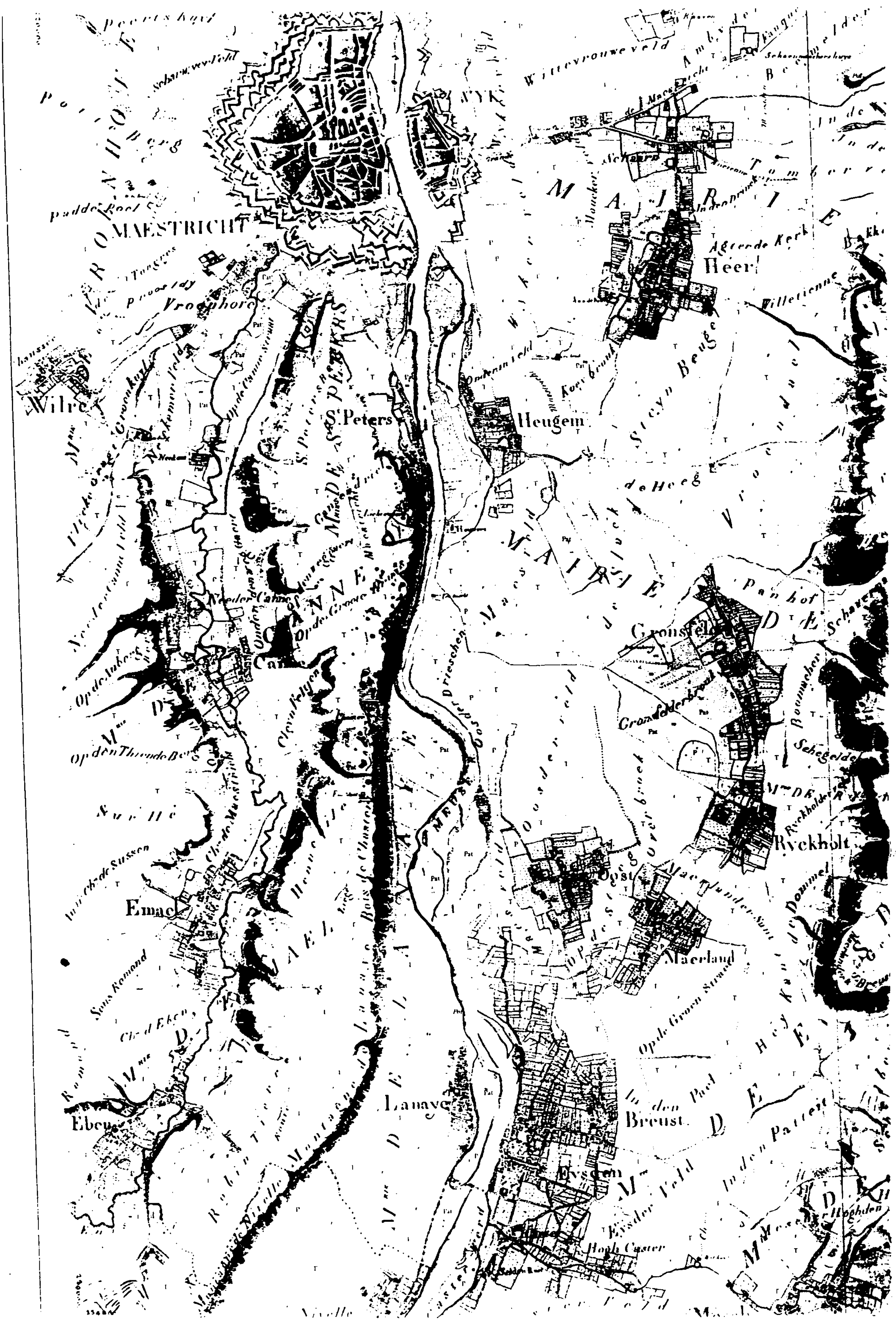
MAESTRICHT
WYK
Wittevrouwe veld
Heer
Wilre
S.t Peters
Heugem
M A I R I E
Ryckholt
Maerland
Breust
Lanaye
Emael
Eysden
Hoch Caster

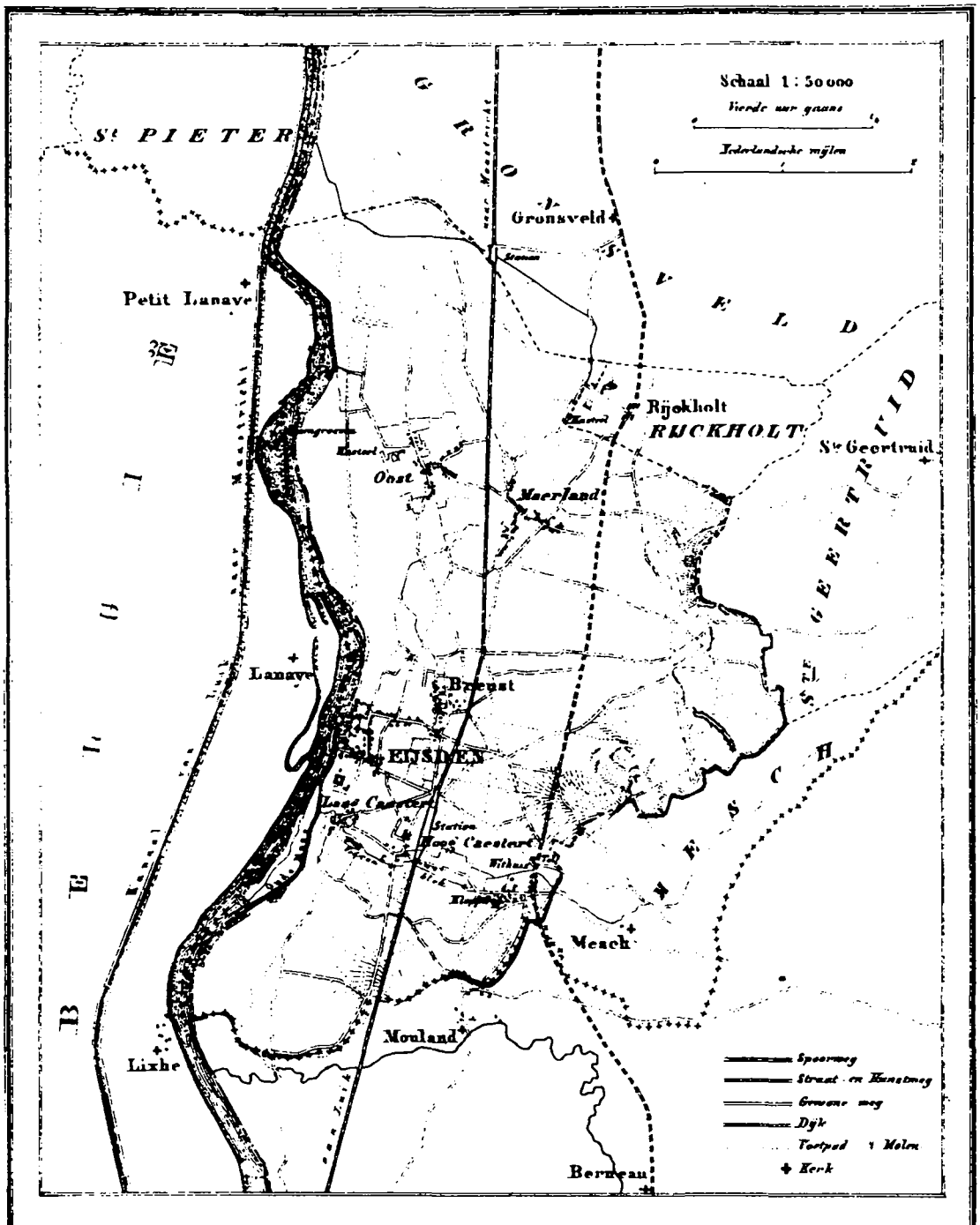

1867. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

1588 Bunders 2050 Inwoners

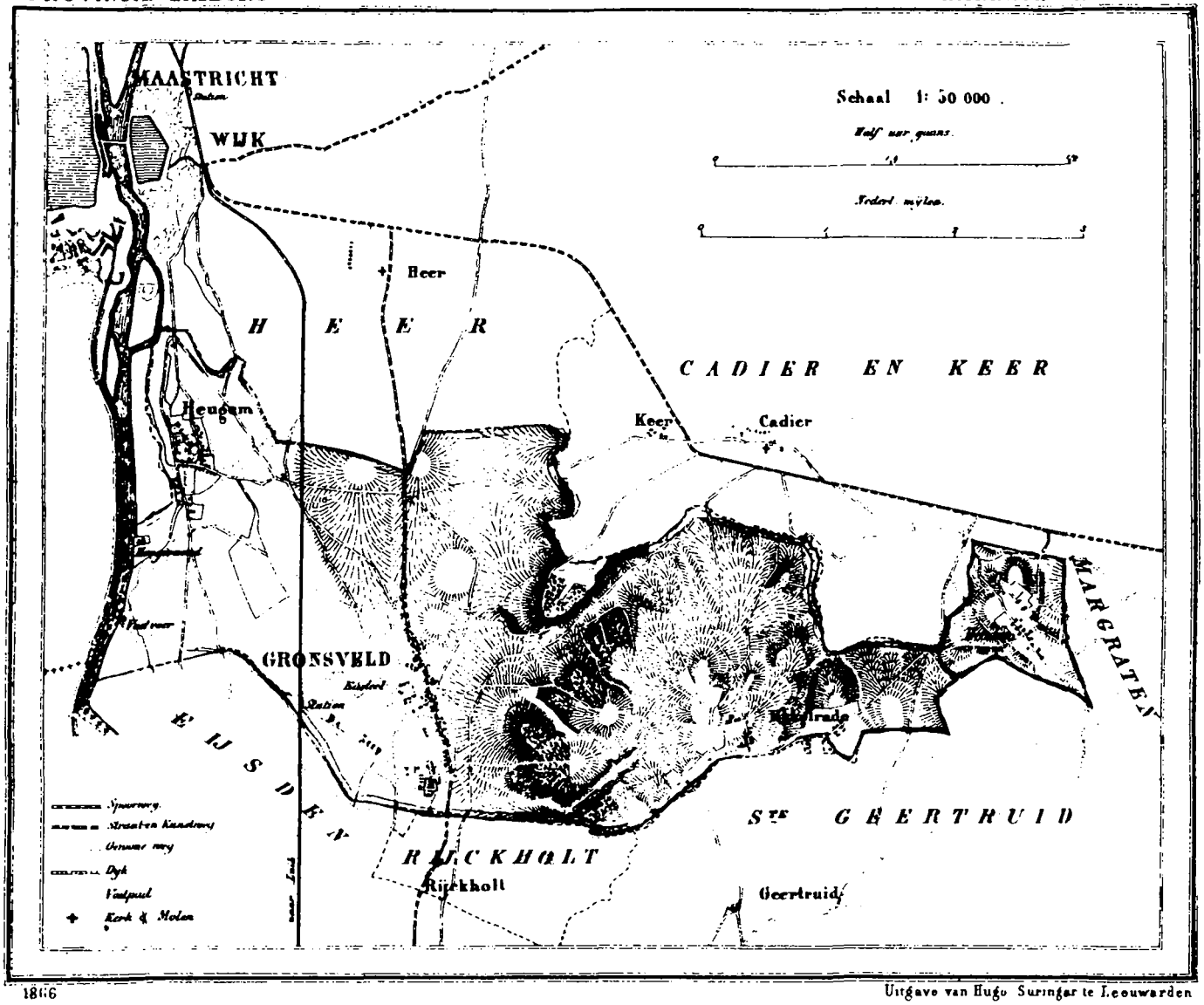

1866 Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

1443 Bunders. 1675 Inwoners.

PROVINCIE LIMBURG. GEMEENTE MESCH.

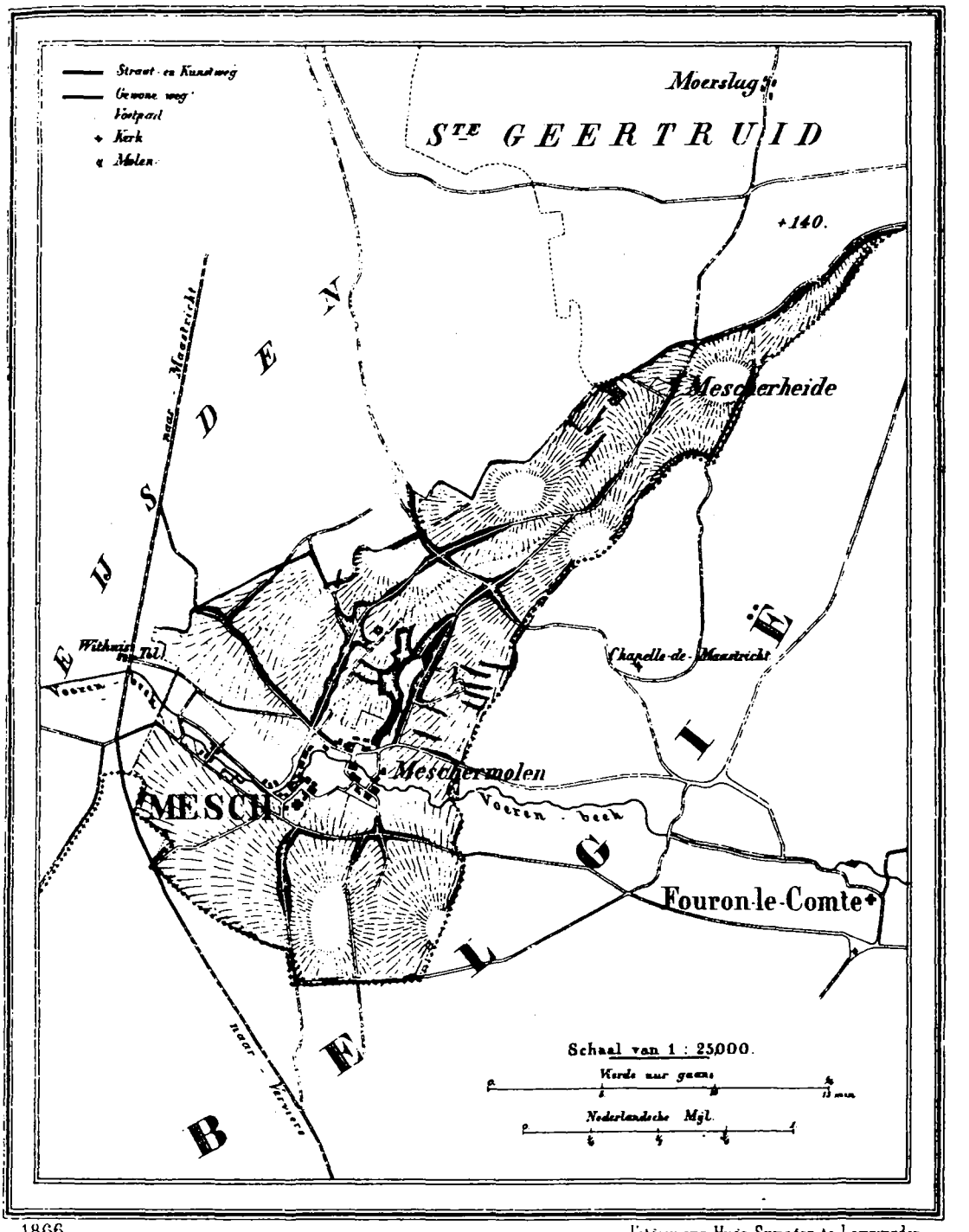

1866. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

26.5 Bunders. 250 Inwoners.

PROVINCIE LIMBURG. GEMEENTE RIJCKHOLT

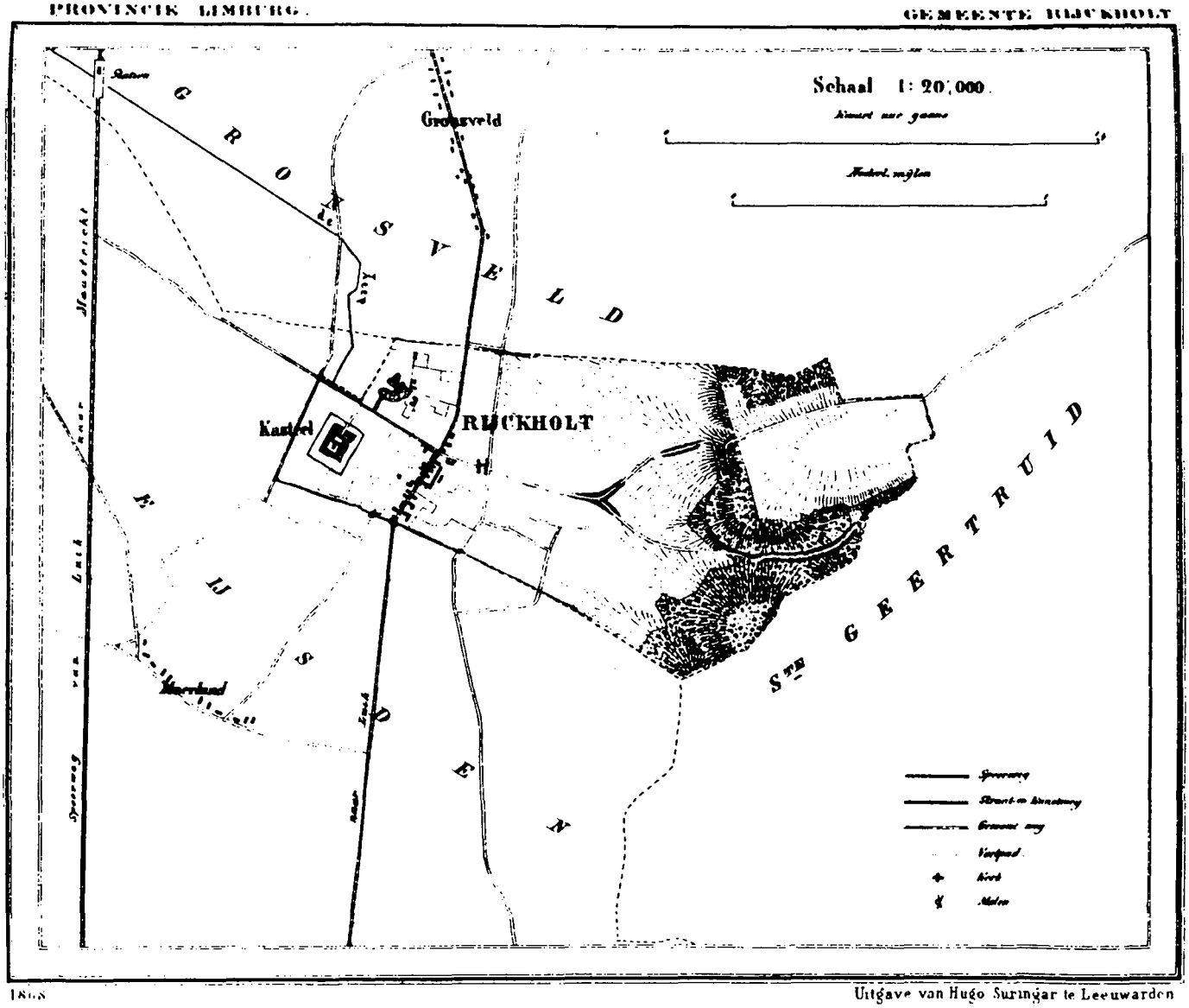

1868 Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

122 Bunders. 225 Inwoners

zijn uitgedrukt
in het stelsel der
Rijksdriehoeksmeting.

(der Nederlanden.

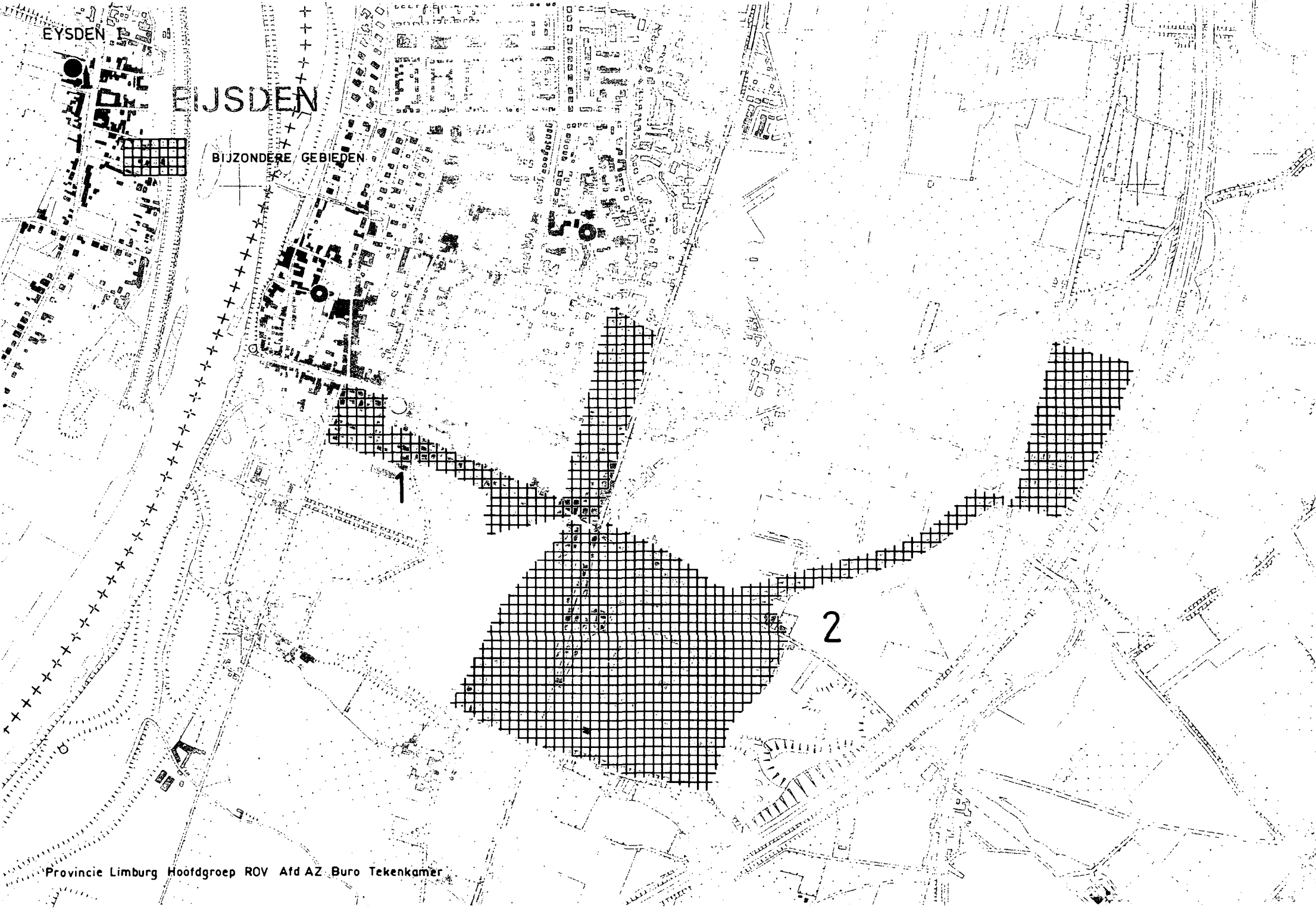
EYSDEN
EIJSDEN
BIJZONDERE GEBIEDEN
1
2
Provincie Limburg Hoofdgroep ROV Afd AZ Buro Tekenkamer

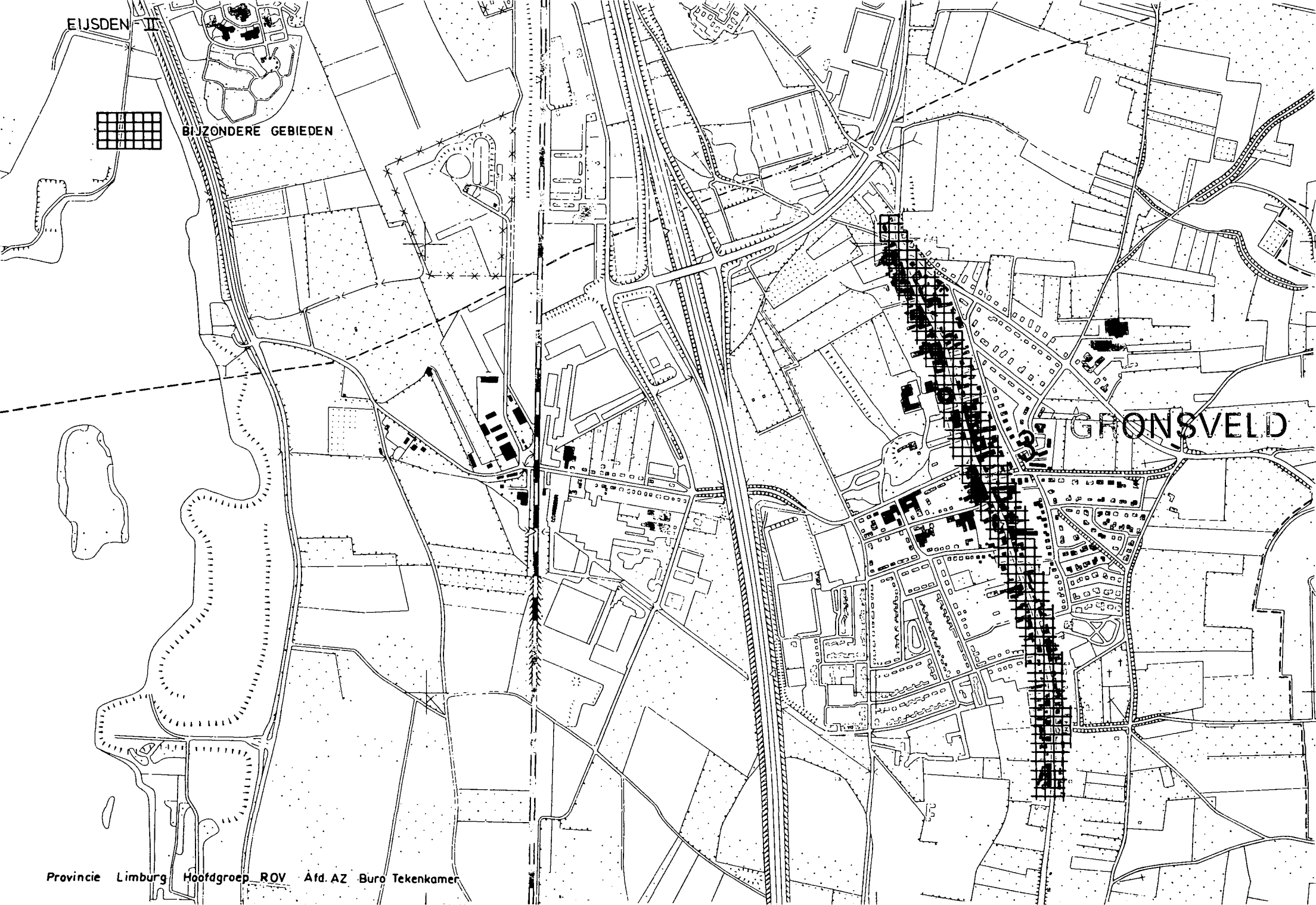
EIJSDEN - II
BIJZONDERE GEBIEDEN
GRONSVELD
Provincie Limburg Hoofdgroep ROV Afd. AZ Buro Tekenkamer

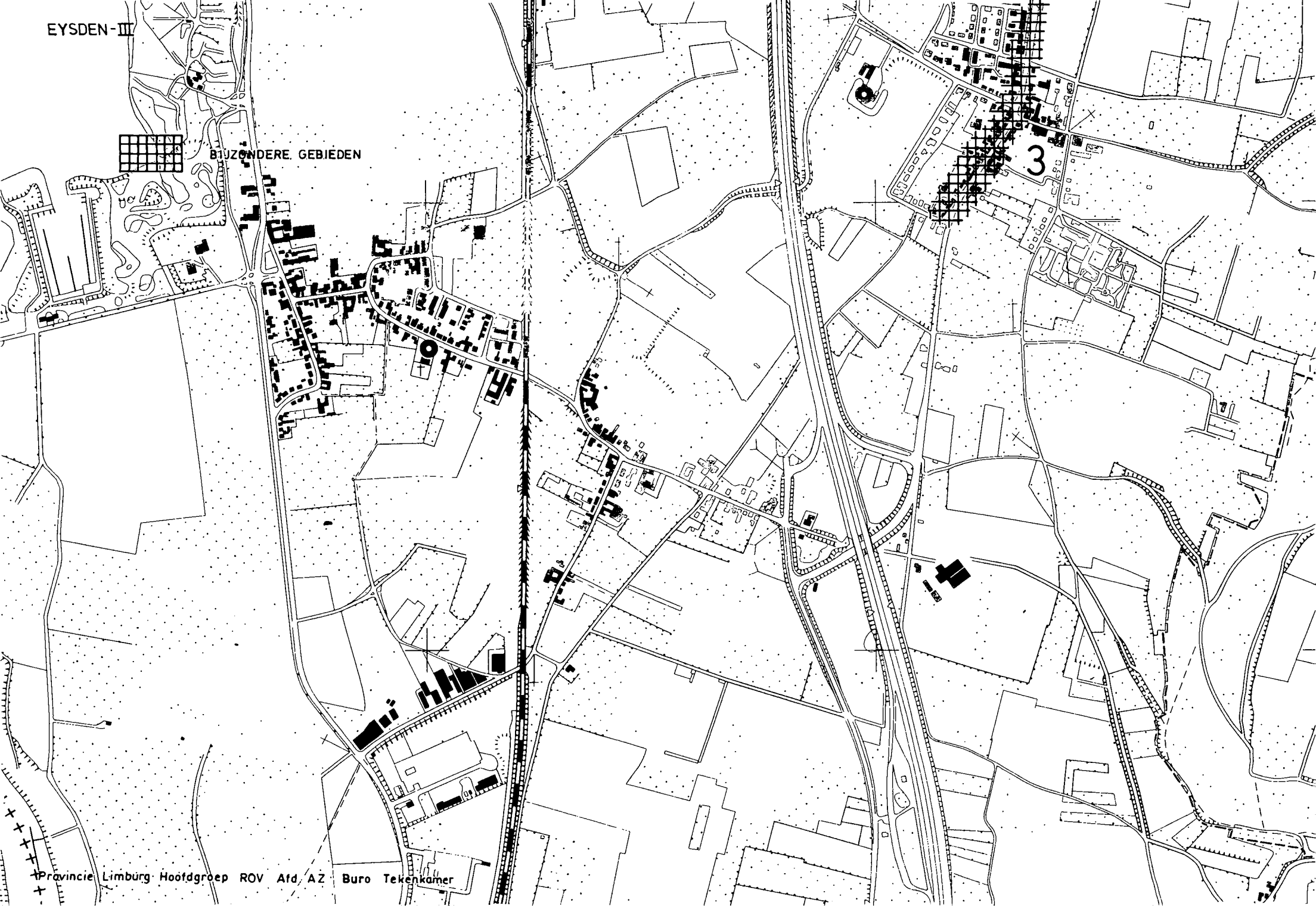
EYSDEN-III
BIJZONDERE GEBIEDEN
3
Provincie Limburg Hoofdgroep ROV Afd AZ Buro Tekenkamer

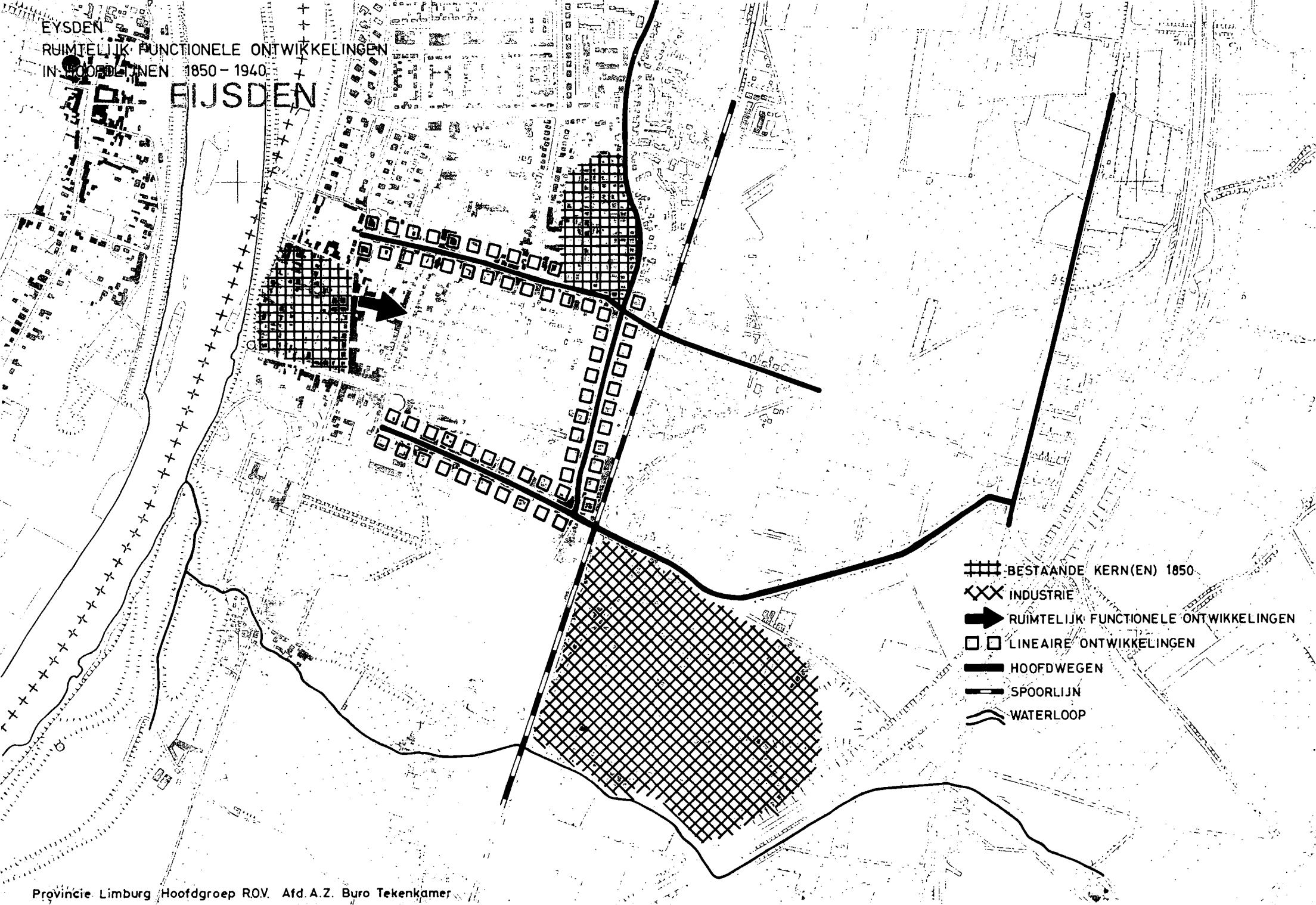

Provincie Limburg Hoofdgroep R.O.V. Afd. A.Z. Buro Tekenkamer

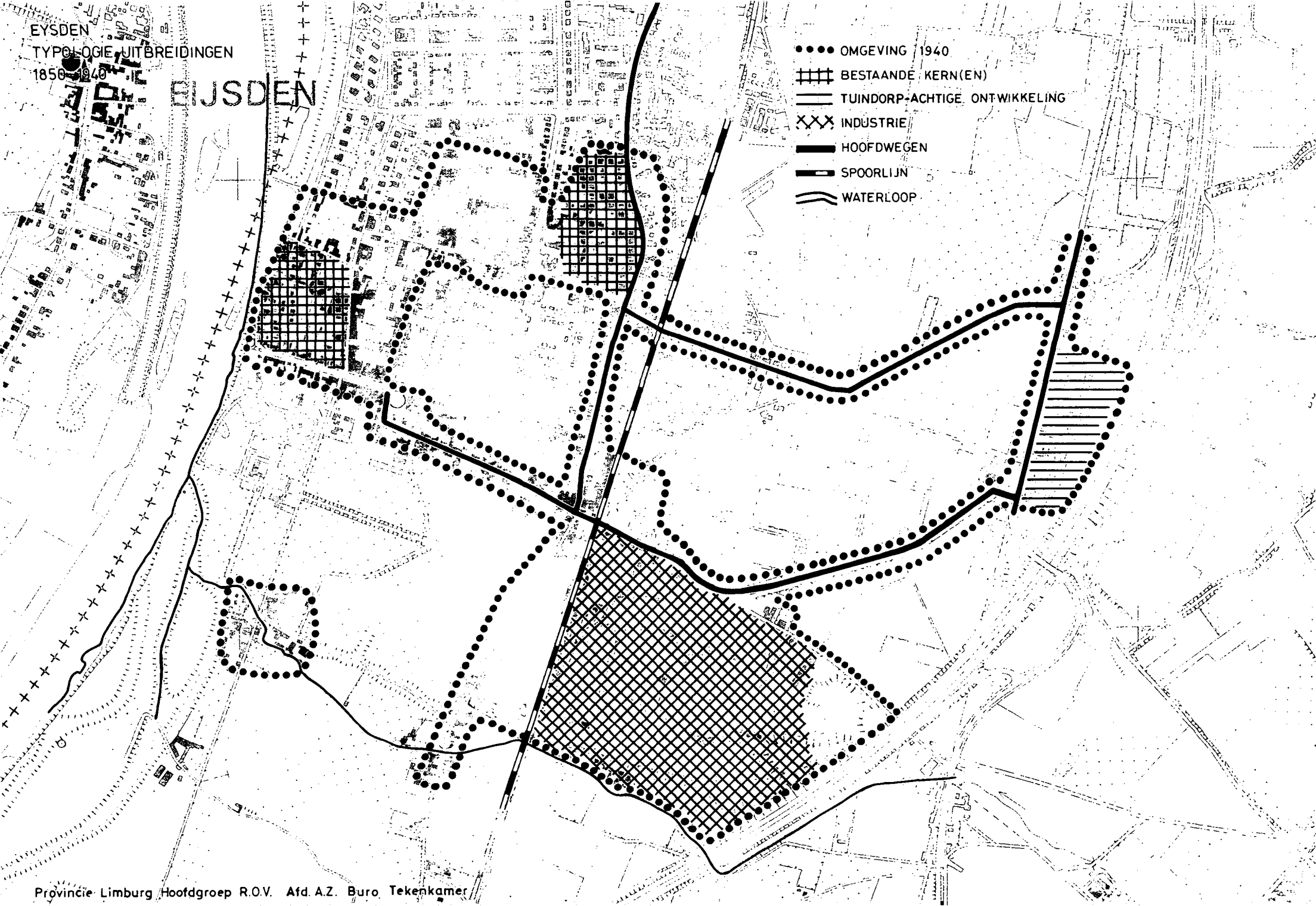
EYSDEN
TYPOLOGIE UITBREIDINGEN
1850-1940
BIJSDEN
OMGEVING 1940
BESTAANDE KERN(EN)
TUINDORP-ACHTIGE ONTWIKKELING
INDUSTRIE
HOOFDWEGEN
SPOORLIJN
WATERLOOP
Provincie Limburg Hoofdgroep R.O.V. Afd. A.Z. Buro Tekenkamer